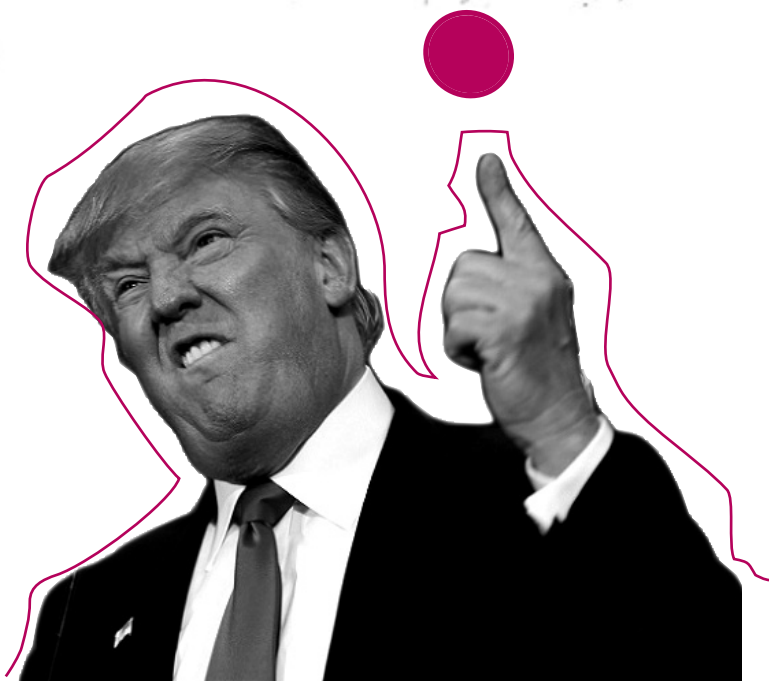

Ο Ντόναλντ Τραμπ δεν είναι τρελός!

ή αλλιώς

Μια σύντομη ιστορία του κόσμου

Ο Ντόναλντ Τραμπ τρελός

Ο Ντόναλντ Τραμπ είναι ταμάρ για να υποστεί τη μεταχείριση που υπέστη και ο Αδόλφος Χίτλερ μετά που έχασε τον πόλεμο. «Αστέρας των ριάλιτι», σου λέει και επιπλέον με εντελώς αλλοπρόσαλλες ιδέες. Ο Ντόναλντ Τραμπ μισεί τους μετανάστες, τους ξένους, τους μαύρους, τις γυναίκες, τους ομοφυλόφιλους και λίγο τους Κινέζους - απαγορεύει την είσοδο στις ΗΠΑ - ενοχλεί τις μυστικές υπηρεσίες - απαξιώνει το NATO - υποστηρίζει ότι το ευρώ είναι στην πραγματικότητα το μάρκο - δεν πιστεύει στην κλιματική αλλαγή - απειλεί μεγάλες αμερικανικές εταιρείες και αυτές λουφάζουν - δεσμεύεται να επαναδιαπραγματευτεί τη NAFTA και υπογράφει «διάταγμα που προβλέπει την απόσυρση των ΗΠΑ από τις διαπραγματεύσεις 12 χωρών του ειρηνικού (TPP)». ¹ Η τρέλα του Ντόναλντ Τραμπ, δηλαδή, εμφανίζεται βαθιά και πολυεπίπεδη: ξεκινάει από το αγνό ρατσιστικό μίσος και καταλήγει σε εμπορικές συμφωνίες με παράξενα αρχικά και στον «ρόλο του ευρώ», όποιος και αν είναι αυτός.

Αν πάντως κάνουμε τον κόπο να κοιτάξουμε προσεκτικότερα, μπορούμε να εντοπίσουμε ένα συγκεκριμένο κέντρο βάρους στις παλαβές ιδέες που διακινεί ο Τραμπ. Και να διαπιστώσουμε σχετικά εύκολα ότι αυτό το κέντρο βάρους δεν βρίσκεται στο εσωτερικό, αλλά στο εξωτερικό των ΗΠΑ. Ας δούμε για παράδειγμα τον λόγο που έβγαλε ο Ντόναλντ Τραμπ με αφορμή την ορκωμοσία του. Χίλιες πεντακόσιες λέξεις - οι πεντακόσιες λέξεις στην αρχή είναι καταγγελία του «κατεστημένου της Ουάσινγκτον». Οι τριακόσιες λέξεις στο τέλος είναι διαβεβαιώσεις ότι «μας προστατεύει ο στρατός και η αστυνομία, αλλά πάνω απ' όλα ο Θεός». Αυτό το τελικό «οι μπάτσοι κι ο Θεός μαζί μας» αποδεικνύεται ιδιαίτερος ταιριαστό, γιατί οι επτακόσιες λέξεις στη μέση της ομιλίας είναι αφιερωμένες σε παράξενους συσχετισμούς του εσωτερικού με το εξωτερικό, όπως ετούτος εδώ:

Για πολλές δεκαετίες, πλούτισαμε τις ξένες βιομηχανίες εις βάρος της αμερικανικής βιομηχανίας. Επιχορηγήσαμε τους στρατούς άλλων χωρών ενώ την ίδια στιγμή επιτρέψαμε την τόσο λυπηρή υποβάθμιση του δικού μας στρατού. Υπερασπιστήκαμε τα σύνορα άλλων εθνών ενώ αρνηθήκαμε να υπερασπιστούμε τα δικά μας σύνορα. Και ξοδέψαμε τρισεκατομμύρια δολάρια πέρα από τους ωκεανούς ενώ οι αμερικανικές υποδομές αφέθηκαν να παρακμάσουν. Κάναμε άλλες χώρες πλούσιες ενώ ο πλούτος, η ισχύς και η αυτοπεποίθηση της χώρας μας εξαφανίστηκαν στο βάθος του ορίζοντα.

Το ένα μετά το άλλο, τα εργοστάσια κατέρρευσαν και άφησαν τις ακτές μας, δίχως σκέψη για τα εκατομμύρια εκατομμυρίων Αμερικανών εργατών που έμεναν πίσω.

Ο πλούτος της μεσαίας τάξης μας ξεριζώθηκε από τα σπίτια της και μοιράστηκε στον κόσμο όλο.²

Μπορεί ο άνθρωπος που εκφώνησε αυτόν τον λόγο να είναι τρελός. Ο άνθρωπος που έγραψε αυτόν τον λόγο από την άλλη, προφανώς διαθέτει μια συνεκτική αντίληψη του κόσμου. Συγκεκριμένα, περιγράφει την παγκόσμια κατάσταση, και όταν λέμε «παγκόσμια» εννοούμε από το σπίτι του αμερικανού ψηφοφόρου ως τις θολές γραμμές των οριζόντων, ως ένα μεγάλο παίγνιο μηδενικού αθροίσματος. Στον κόσμο αυτού του ανθρώπου, οι «διεθνείς σχέσεις» είναι ένας κόσμος κερδών και ζημιών, όπου ό,τι κερδίζουν οι άλλοι το έχουν χάσει αυτούσιο οι ΗΠΑ. Αυτή η εικόνα των «διεθνών σχέσεων» ως «παιγνίου μηδενικού αθροίσματος» δεν απαντάται μόνο στον κόσμο του Τραμπ και αυτών που του γράφουν τους λόγους. Είναι η εικόνα του καπιταλιστικού κόσμου από τότε που ο πρώτος Άγγλος γαιοκτήμονας έχτισε το πρώτο του εργοστάσιο.

Οι παλιοί αναγνώστες θα το κατάλαβαν: θα πρέπει τώρα να ασχοληθούμε για λίγο με ζητήματα που μας έχουν απασχολήσει και στο παρελθόν. Θα είμαστε σύντομοι, γιατί έχουμε και κάτι καινούρια.³

Ο διαρκής εμπορικός πόλεμος

Η «οικονομική θεωρία» είναι η ιδεολογική καρδιά των καπιταλιστικών επιστημών. Οι μέθοδοι συσκότισης -και ταυτόχρονα οργάνωσης- του απλού γεγονότος ότι στις ταξικές κοινωνίες κάποιοι δουλεύουν και κάποιοι άλλοι καρπώνονται τα αποτελέσματα της κοινωνικής εργασίας, σχεδιάζονται και εφαρμόζονται εδώ και χιλιετίες, από τις πρώτες «οικονομικές» αναζητήσεις του -ιδιοκτήτη σκλάβων- Αριστοτέλη. Αυτές οι μέθοδοι συσκότισης και ταυτόχρονα οργάνωσης άρχισαν να μετατρέπονται σε «επιστήμη», ίσως πρώτα από όλες τις άλλες μεθόδους του ίδιου φυράματος, ταυτόχρονα με την εμφάνιση και δραστηριοποίηση του εμπορικού κεφαλαίου στην Αγγλία του 16^{ου} αιώνα. Ένα από τα πρώτα σωζόμενα σχετικά βιβλία έχει ημερομηνία έκδοσης 1549, δηλαδή ο Γαλιλαίος, ο Λάμπινιτς και ο Καρτέσιος δεν είχαν ακόμη γεννηθεί. Ο συγγραφέας του βιβλίου φρόντισε να διατηρήσει την ανωνυμία του, όπως ταιριάζει σε μια εποχή όπου τέτοια πράγματα δεν θεωρούνταν ακόμη αρκετά σοβαρά. Ο τίτλος του βιβλίου ήταν παρόλ' αυτά ζουμερός: *Συζήτηση περί του Κοινού Πλούτου του Βασιλείου της Αγγλίας*. Στο εσωτερικό, όπως και στον λόγο του Ντόναλντ Τραμπ, βρίσκουμε μια εικόνα του κόσμου:

Πωλούμε την παραγωγή μας, αποτελούμενη κυρίως από πρώτες ύλες, φτηνά, και οι ξένοι την κατεργάζονται σε βιομηχανικά είδη που τα επαναγοράζουμε ακριβά. Μ' αυτόν τον τρόπο, από το αγγλικό μαλλί οι ξένοι κατασκευάζουν υφάσματα, σακάκια, μαντίλες και τα παρόμοια. Από το αγγλικό δέρμα κατασκευάζουν ζώνες και γάντια. Από τον αγγλικό τσίγκο, κουτάλια και πιάτα, και όλα αυτά επανεισάγονται στην Αγγλία. (...) Πόση αναισθησία δείχνουμε, όταν βλέπουμε και υφιστάμεθα μια τέτοια συνεχή σπατάλη των αγαθών και του πλούτου μας (...)⁴

Όπως θα παρατηρήσατε ήδη, οι «διεθνείς σχέσεις» ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος, όπου ό,τι χάνει η Αγγλία το κερδίζουν «οι ξένοι» και αντιστρόφως, δεν είναι μια τρελή ιδέα του Ντόναλντ Τραμπ. Είναι μια ιδέα που έγινε αντιληπτή από την πρώτη στιγμή που πολλοί καπιταλιστές συγκεντρωμένοι σε έναν χώρο και ικανοί να αντιληφθούν ένα συλλογικό «εμείς» χρειάστηκε να συνυπάρξουν (στον πλανήτη) με άλλους καπιταλιστές, συγκεντρωμένους σε διαφορετικό χώρο και ικανούς να συστήσουν ένα άλλο «εμείς», επίσης συλλογικό και διακριτό από το προηγούμενο.

Οι πρώτες καπιταλιστικές «οικονομικές θεωρίες» ήταν διεθνείς από τη φύση τους. Διεθνείς, αλλά προφανώς διόλου διεθνιστικές. Πράγματι, ο «Κοινός Πλούτος του Βασιλείου της Αγγλίας» ήταν ένας τίτλος πολιτικός που καλούσε σε μια πολιτική συνειδητοποίηση: «εμείς» που εκμεταλλευόμαστε την εργασία των άλλων πάνω σε ετούτο το νησί, δεν είμαστε μόνο σκύλοι που τρώγονται μεταξύ τους για το ποιος θα πουλήσει περισσότερο μαλλί από τον άλλο. Αντίθετα από τα φαινόμενα, η διανομή του πλούτου αναμεταξύ μας δεν είναι κατ' ανάγκη ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος. Σίγουρα δεν είναι τέτοιο αν λάβουμε υπ' όψη ότι το νησί διαθέτει και ένα εξωτερικό. Αν δούμε τους ομοίους μας του εξωτερικού ως συλλογικό ανταγωνιστή και τους εαυτούς μας ως συλλογικό καπιταλιστή, μπορούμε να εννοήσουμε τον πλούτο μας ως «κοινό» και να σχεδιάσουμε την επέκταση αυτού του πλούτου όχι πια ως διαδικασία ανταγωνισμού μεταξύ μας, αλλά ως διαδικασία ανταγωνισμού με «τους ξένους». Το απλό παράδειγμα που χρησιμοποιούσε ο ανώνυμος συγγραφέας του 1549, έδειχνε τους τρόπους με τους οποίους θα ερχόταν εις πέρας η διαδικασία:

Μια μέρα ρώτησα έναν βιβλιοδέτη γιατί δεν υπάρχει καθόλου εγχώριο άσπρο και καφέ χαρτί, όπως υπάρχει σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Μου απάντησε ότι υπήρχε μέχρι πρόσφατα χαρτί που φτιαχνόταν μέσα στο Βασίλειο. Στο τέλος, ο άνθρωπος που το παρασκεύαζε, κατάλαβε ότι δεν μπορούσε να προσφέρει το χαρτί του σε μια τιμή το ίδιο χαμηλή με αυτή με την οποία εισαγόταν, και έτσι αναγκάστηκε να σταματήσει την παραγωγή του. Και δεν ήταν υπεύθυνος ο άνθρωπος, γιατί κανείς δεν θα πλήρωνε ποτέ παραπάνω για το χαρτί του επειδή κατασκευάστηκε εδώ. Εγώ όμως, είτε θα απαγόρευα την εισαγωγή του χαρτιού, είτε θα το φόρτωνα με τέτοιους δασμούς, ώστε από τη στιγμή που θα ερχόταν προς τα δώ, ο κόσμος μας να βρίσκει το χαρτί μας φθηνότερο απ' όσο οι ξένοι βρίσκουν το δικό τους (...)⁵

Οι άνθρωποι του 1549 αμφέβαλλαν ακόμη σοβαρά περί του κατά πόσο ο ήλιος βρίσκεται στο κέντρο του ηλιακού συστήματος: οι αμφιβολίες περί της επιβολής δασμών, από την άλλη, μειώνονταν με θεαματικούς ρυθμούς. Βέβαια το ζήτημα της επιβολής δασμών ήταν ιδιαίτερος περίπλοκος, γιατί δεν ήταν αποκλειστικά «οικονομικό»: ο ανώνυμος συγγραφέας του βιβλίου δεν ήταν ικανός από μόνος του να φορτώσει το χαρτί «των ξένων» με δασμούς ή να κανονίσει από μόνος του ποιοι είμαστε «εμείς» και ποιοι «οι άλλοι». Αυτή η πολιτική διαδικασία, η διαμόρφωση ενός συλλογικού καπιταλιστικού «εμείς» πάνω στην καταπράσινη κι ευχάριστη γη της Αγγλίας, εξελίχθηκε στα επόμενα χρόνια.

Είπαμε παραπάνω ότι όταν γράφονταν αυτές οι πρώτες γραμμές οικονομικής θεωρίας, οι «επαναστάτες» των υπόλοιπων καπιταλιστικών επιστημών δεν είχαν ακόμη γεννηθεί. Ένας άλλος επαναστάτης που δεν είχε ακόμη γεννηθεί ήταν ο Όλιβερ Κρόμγουελ. Ο Κρόμγουελ γεννήθηκε το 1599, ηγήθηκε των πολέμων εναντίον των Σκώτων και των Ιρλανδών που ενοποίησαν το βασίλειο της Αγγλίας και έγινε ο πρώτος δικτάτορας του Ηνωμένου Βασιλείου. Πρώτη δουλειά του βασιλείου της Αγγλίας μετά την ένωση, ήταν η κήρυξη πολέμου στην Ολλανδία το 1652 για λόγους δασμών και ελέγχου των εμπορικών δρόμων. Το συλλογικό καπιταλιστικό «εμείς» που είχε γεννηθεί στην Αγγλία, πέρασε τους τρεις επόμενους αιώνες σε διαρκή πόλεμο με την Ολλανδία, την Ισπανία, τη Γαλλία και γενικότερα τα υπόλοιπα συλλογικά «εμείς» που είχαν γεννηθεί ή γεννιούνταν ταυτόχρονα στην Ευρώπη.

Ο διαρκής παγκόσμιος πόλεμος από το 1650 και μετά προκύπτει με φυσικότητα από τον τρόπο με τον οποίο οι πρώτες οικονομικές θεωρίες όρισαν τον «κοινό πλούτο» των πρώτων καπιταλιστών. Για τους πρώτους «οικονομολόγους» ήταν προφανές ότι η «κοινότητα» των Άγγλων καπιταλιστών καλά θα έκανε να βάλει φόρους στο χαρτί, δηλαδή να βάλει τον στρατό να κανονίζει ότι το χαρτί

«των ξένων» δεν θα πουλιέται στο νησί. Άλλο τόσο προφανές όμως ήταν ότι τίποτα δεν εμπόδιζε «τους ξένους» να βάλουν τον στρατό του δικού τους κράτους να κανονίζει ότι το χαρτί των Άγγλων δεν θα πουλιέται στη δική τους περιοχή. Τίποτα; Όχι ακριβώς. Ένας στρατός μπορεί να εμποδιστεί από έναν άλλο στρατό, μια αρμάδα να βουλιάξει μιαν άλλη, ένα κράτος μπορεί να βάλει στη θέση του ένα άλλο κράτος. Η κρατική βία του στρατού έγινε το απαραίτητο συμπλήρωμα της «διεθνούς οικονομίας», όπως η κρατική βία της αστυνομίας ήταν το απαραίτητο συμπλήρωμα της εσωτερικής εκμετάλλευσης της εργασίας από τη δημιουργία του προλεταριάτου και μετά. Η μόνιμη εναλλαγή εμπορικού πολέμου και στρατιωτικής εκστρατείας έγινε η μόνιμη κατάσταση του κόσμου.

Ο Ντόναλντ Τραμπ δεν είναι τρελός. Εκφράζει μια συνείδηση αρχαία για τα μέτρα του καπιταλισμού: τη συνείδηση του παγκόσμιου καπιταλισμού ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος μεταξύ εθνικών καπιταλισμών. Τη συνείδηση της παγκόσμιας καπιταλιστικής ιστορίας ως διαρκούς εμπορικού πολέμου που περιοδικά μετατρέπεται σε στρατιωτική σύγκρουση. Τη συνείδηση ότι η καπιταλιστική οικονομία και η κρατική βία είναι έννοιες ισοδύναμες και εναλλάξιμες. Η προβληματική σχέση με την πραγματικότητα δεν είναι ελάττωμα του Ντόναλντ Τραμπ· είναι ελάττωμα εκείνων στους οποίους οι ιδέες του Τραμπ φαίνονται παράξενες, πρωτοφανείς, εγκληματικές και πάει λέγοντας. Θα πρέπει εμείς, οι πραγματικοί τρελοί, να πάψουμε να αναρωτιόμαστε για ποιον λόγο ξαφνικά το «παγκόσμιο σύστημα» αναγνωρίζεται δημοσίως ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος. Θα πρέπει να πάψουμε να αναρωτιόμαστε για ποιον λόγο, ακόμη κι αν είναι έτσι, ίσως στο μέλλον χρειαστεί να μας προστατέψουν ο στρατός, η αστυνομία και ο Θεός. Θα πρέπει να σταματήσουμε να εκπλησσόμαστε από την τάχα ξαφνική ανάδυση του έθνους κράτους ως ένοπλου συλλογικού καπιταλιστή. Θα πρέπει να αντιστρέψουμε όλα αυτά τα ερωτήματα - και να αρχίσουμε να αναρωτιόμαστε για το ακριβώς αντίθετο: πώς στο καλό οι καπιταλιστικές κοινωνίες κατόρθωσαν να υπάρχουν για επτά δεκαετίες παριστάνοντας πως όλα τούτα είχαν μια και καλή τελειώσει.

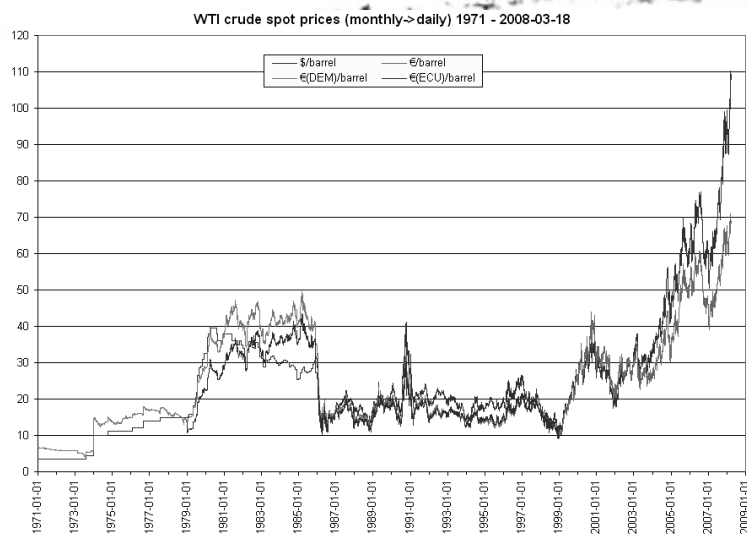
Μπρέτον Γουντς:

Το προσωρινό τέλος του παγκόσμιου εμπορικού πολέμου

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν η κατ' εξοχήν έκφραση του ακατάπαυτου εμπορικού πολέμου που μετατρέπεται σε στρατιωτική σύγκρουση. Κατά τη διάρκεια της περιόδου που είναι γνωστή ως «μεσοπόλεμος», η Μεγάλη Βρετανία, οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία, η Γαλλία και η Γερμανία επιδόθηκαν στην οικοδόμηση κλειστών οικονομικών μπλοκ όπου τα εμπορεύματα των δικών τους καπιταλιστών πουλούσαν ελεύθερα και τα εμπορεύματα των ανταγωνιστών δεν μπορούσαν να πουληθούν. Φυσικά αυτή η αποκλειστικότητα επιβαλλόταν αλά 1650: μέσω δασμών και προβολής κρατικής ένοπλης ισχύος. Ταυτόχρονα με την ασύστολη επιβολή δασμών, τα έθνη κράτη επιδόθηκαν σε επίσης ασύστολες «ανταγωνιστικές υποτιμήσεις» του νομισματός τους. Από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και μετά, ο «κανόνας του χρυσού» εγκαταλείφθηκε σταδιακά, δηλαδή η αξία των εθνικών νομισμάτων έχασε κάθε επαφή με τις «δυνάμεις της αγοράς» και μετατράπηκε σε αυθαίρετο μέγεθος που καθοριζόταν από κρατικές αποφάσεις.⁶

Ως γνωστόν, ο βασικός νικητής του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν οι ΗΠΑ. Στο τέλος του πολέμου οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση διέθεταν τους μοναδικούς αξιόμαχους στρατούς στον πλανήτη. Η μοναδική πλήρως λειτουργική βιομηχανική υποδομή στον κόσμο ήταν η αμερικανική. Οι ΗΠΑ κατείχαν το 75% των αποθεμάτων χρυσού του πλανήτη. Η μοναδική αξία λόγου καπιταλιστική αγορά του πλανήτη, το μοναδικό μέρος όπου μπορούσαν να πουληθούν μαζικά εμπορεύματα, ήταν η επικράτεια των ΗΠΑ.

Οι Αμερικανοί ειδικοί καταλάβαιναν πολύ καλά τον δρόμο που είχε οδηγήσει στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως πληροφορούσε ο αναπληρωτής υπουργός εσωτερικών των ΗΠΑ Ουίλιαμ Κλέϊτον τους επιχειρηματίες του Νητηρόιτ το 1945, «τα έθνη που λειτουργούν ως εχθροί στην αγορά, δεν μπορεί να παραμείνουν φίλοι στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων». Και συνέχιζε σημειώνοντας ότι αφού «οι περισσότεροι πόλεμοι έχουν οικονομικά αίτια», το τέλος του Παγκοσμίου Πολέμου έπρεπε να συνοδευθεί από «οικονομικές μεταρρυθμίσεις», «θεσμούς που θα σταθεροποιήσουν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, θα απαλύνουν τις οικονομικές κρίσεις και θα διευκολύνουν το παγκόσμιο εμπόριο».⁷

Η ΤΙΜΗ ΤΟΥ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ, 1970-2009

Μπορεί να παρακολουθήσει κανείς την ιστορία που αφηγούμαστε εδώ μέσα από την τιμή του πετρελαίου από το 1971 και την έξοδο των ΗΠΑ από τη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς, μέχρι σήμερα, ή περίπου. Οι μυστηριώδεις διακυμάνσεις του συγκεκριμένου μεγέθους είναι ανεξήγητες αν δεν ληφθεί υπ' όψη ο παγκόσμιος διακρατικός ανταγωνισμός.

Στην πραγματικότητα ο υπουργός προσπαθούσε να εξηγήσει με απλά λόγια το πολιτικό σκεπτικό των 1200 σελίδων οικονομικής αργκό που έμειναν στην ιστορία ως η «συμφωνία του Μπρέτον Γουντς». Αυτή η διακρατική συμφωνία κανονίστηκε τον Ιούλιο του 1944, έναν χρόνο πριν από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ 44 εθνών κρατών που είχαν βρεθεί με τη μεριά των νικητών και παρότι δύσκολα θα ακούσει κανείς γι' αυτήν, είναι η σημαντικότερη διακρατική συμφωνία του εικοστού αιώνα. Η σημασία αυτής της συνθήκης ίσως γίνεται κάπως καλύτερα αντιληπτή αν ξέρει κανείς τα ονόματα των βασικών διαπραγματευτών: Ο Μείναντ Κέινς αντιπροσώπευε την Αγγλία και η θεωρία του αποτέλεσε τη βάση της συμφωνίας. Η σημασία της συνθήκης γίνεται ακόμη καλύτερα αντιληπτή αν προσέξει κανείς τα βασικά της θέματα: όπως είδαμε, η «ελευθερία του παγκόσμιου εμπορίου» και οι «νομισματικές ισοτιμίες» ήταν οι λόγοι εξαιτίας των οποίων το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα βρισκόταν σε διαρκή εμπορικό ή στρατιωτικό πόλεμο από το 1650 και μετά.

Όντως, η συμφωνία του Μπρέτον Γουντς «σταθεροποιούσε τις συναλλαγματικές ισοτιμίες». Τα 43 από τα κράτη συμφωνούσαν να εγκαταλείψουν τις «ανταγωνιστικές υποτιμήσεις» του μεσοπολέμου και να κρατούν το νόμισμά τους σε σταθερή -τεχνητά χαμηλή- ισοτιμία με το δολάριο με περιθώριο $\pm 1\%$. Αν το νόμισμά τους υπερτιμούνταν «από τις δυνάμεις της αγοράς», θα αγόραζαν δολάρια με το εθνικό τους νόμισμα μέχρι να έρθει το πράγμα στα ίσα του. Οι ΗΠΑ (το κράτος νούμερο 44 που κατείχε το 75% του χρυσού του πλανήτη) εγγυούνταν ότι αν κάποιο κράτος ήθελε να ανταλλάξει τα δολάρια που αγόραζε με χρυσό, το θησαυροφυλάκιο των ΗΠΑ θα ήταν ανοιχτό και θα πουλούσε χρυσό σε σταθερή τιμή: 35 δολάρια την ουγγιά. Σε περίπτωση που κάποιο κράτος είχε πρόβλημα να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της σταθερής νομισματικής ισοτιμίας, σε περίπτωση που οι εξαγωγές του άρχιζαν να παίρνουν την κατιούσα, τα 44 κράτη ίδρυσαν μια τράπεζα που θα κανόνιζε να δανείζει χρήμα και να απαλύνει τα προβλήματα. Μιας και η βασική δουλειά εκείνης της τράπεζας ήταν να διατηρεί τις ισοτιμίες των νομισμάτων σταθερές αποτρέποντας τον αδιάλλακτο εμπορικό πόλεμο και τις «ανταγωνιστικές υποτιμήσεις», αυτή η τράπεζα ονομάστηκε Διεθνές Νομισματικό Ταμείο [International Monetary Fund, IMF].

Όντως η συμφωνία του Μπρέτον Γουντς «διευκόλυε το παγκόσμιο εμπόριο». Οι ΗΠΑ δέχονταν να ανοίξουν υπό όρους την αγορά τους στις εξαγωγές των άλλων κρατών δίχως εξοντωτικούς δασμούς. Το ύψος των διεθνών δασμών και των λοιπών εμποδίων στις εισαγωγές κανονίστηκε με μια γενική συμφωνία περί δασμών και φορολογίας των εισαγωγών μεταξύ των 44 κρατών που συμμετείχαν στη διάσκεψη. Εδώ οι 1200 σελίδες φαίνονται λίγες και όντως λίγες είναι: αυτή η συμφωνία χρειάστηκε τρία χρόνια μέχρι να καθοριστεί επακριβώς, το 1947. Μιας και σκοπός της ήταν να καθορίζει μια διεθνή κατάσταση των δασμών αναλόγως των αναγκών, η συμφωνία ονομάστηκε «Γενική Συμφωνία περί Δασμών και Εμπορίου» [General Agreement on Tariffs and Trade, GATT].

Κατά τα φαινόμενα δηλαδή, η συμφωνία του Μπρέτον Γουντς προσπαθούσε

να ακυρώσει τα αίτια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ακύρωνε την δυνατότητα ανταγωνιστικής υποτίμησης των νομισμάτων, δεσμεύοντας τα επιμέρους έθνη κράτη σε μία ισοτιμία και δημιουργώντας διεθνείς θεσμούς μέσω των οποίων θα μεθοδεύονταν τυχόν αλλαγές των νομισματικών ισοτιμιών. Ακύρωνε τη δυνατότητα μονομερούς επιβολής δασμών επιβάλλοντας ένα γενικό δασμολόγιο, μαζί με τους αντίστοιχους θεσμούς καθορισμού αυτού του δασμολογίου. Κι όμως, το πιστεύετε ή όχι, οι ειδικοί των «διεθνών οικονομικών» διαφωνούν εδώ και επτά δεκαετίες για τη φύση και τις λειτουργίες των 1200 σελίδων της συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς. Σύμφωνα με έναν από αυτούς, «ακόμη και σήμερα [ενν. το 1996], πάνω από τρεις δεκαετίες από την εγκατάλειψή του, το διεθνές νομισματικό σύστημα του Μπρέτον Γουντς παραμένει αινιγματικό».⁸

Αυτή η «αινιγματικότητα» έχει να κάνει με τον ρόλο του κράτους των ΗΠΑ στη συμφωνία. Όπως είδαμε, οι νομισματικές ισοτιμίες κρατούνταν σταθερές, αλλά ήταν κατά βάση το κράτος των ΗΠΑ που θα πλήρωνε μέσω του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου σε περίπτωση που κάποιο άλλο κράτος αντιμετώπιζε πρόβλημα με το «εμπορικό ισοζύγιο». Παρομοίως, η «ελευθερία του διεθνούς εμπορίου», εξασφαλιζόταν, αλλά αυτό συνέβαινε γιατί το κράτος των ΗΠΑ επέλεγε να ανοίξει υπό όρους στον διεθνή ανταγωνισμό την μοναδική άξια λόγου εσωτερική αγορά του πλανήτη, δηλαδή την δική του. Οι συγκεκριμένοι όροι με τους οποίους θα γίνονταν αυτές οι αμερικανικές υποχωρήσεις, αποτέλεσαν αντικείμενο σκληρών διαπραγματεύσεων· τόσο σκληρών που τελικά λέγεται πως οδήγησαν τον γέρο Κέινς στο θάνατο. Το αντικείμενο, από την άλλη, αυτών των διαπραγματεύσεων ήταν σαφές· με τα λόγια που χρησιμοποίησε ο Κέινς σε ένα λόγο του προς τη Βουλή των Λόρδων, οι ιθύνοντες των ΗΠΑ φοβούνταν ότι το αμερικανικό κράτος θα μετατρέποταν «στη γαλακτοφόρο αγελάδα του κόσμου όλου».⁹

Ιδού λοιπόν το «αίνιγμα» του Μπρέτον Γουντς: γιατί έπειτα από τρεις αιώνες εμπορικών και στρατιωτικών πολέμων, ένα κράτος αποφάσισε να θυσιάσει για την παγκόσμια ειρήνη; Γιατί αυτό το κράτος, ο αδιαμφισβήτητος νικητής του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, να σκέφτεται σοβαρά να μετατραπεί στην «γαλακτοφόρο αγελάδα του κόσμου όλου»; Ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να βρει την απάντηση ανάμεσα στις γραμμές που προηγήθηκαν. Και δεν είναι μια απάντηση «οικονομική»· είναι μια απάντηση πολιτική και στρατιωτική.

Η πραγματική παγκοσμιοποίηση, 1943-1971, άντε 1990 το πολύ πολύ

Είπαμε παραπάνω ότι το αμερικανικό κράτος ήταν ο βασικός νικητής του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου· σωστό αυτό, αλλά δεν ήταν ο μοναδικός νικητής. Η Σοβιετική Ένωση, μπορεί να μην τα πήγαινε εξίσου καλά ως προς την κατάσταση των παραγωγικών υποδομών και το σφρίγος της εσωτερικής αγοράς, διέθετε όμως έναν εξαιρετικά αξιόμαχο χερσαίο στρατό εκατομμυρίων ανδρών και χιλιάδων αρμάτων μάχης. Επίσης, η εξέλιξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είχε φέρει στον στρατό μέχρι το Βερολίνο, να κατέχει δηλαδή ολόκληρη την περιοχή από την Ανατολική Ασία μέχρι την Κεντρική Ευρώπη. Η κατάσταση των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών ήταν τέτοια που δύσκολα θα φανταζόταν κανείς ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν ανάχωμα στη Σοβιετική Ένωση. Ο αμερικανικός στρατός μπορεί να βρισκόταν στην καλύτερη κατάσταση παγκοσμίως, αλλά δεν ήταν αρκετός ούτε καν για να αρχίσει να φαντάζεται ένα χερσαίο πόλεμο στην Ευρασία.

Ακόμη και αν αυτή η κατάσταση δεν ήταν πλήρως αντιληπτή το 1944, όταν υπογραφόταν το Μπρέτον Γουντς, έγινε όλο και καλύτερα αντιληπτή στα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι το 1950 και την αρχή του πολέμου της Κορέας. Σε αυτά τα λίγα χρόνια, η Σοβιετική Ένωση εγκατέστησε φιλικές κυβερνήσεις στα έθνη κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Η Σοβιετική Ένωση αρνήθηκε να συμμετάσχει στη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς και δημιούργησε ένα δικό της οικονομικό χώρο που ξεκινούσε από το Βερολίνο και κατέληγε στην Ανατολική Σιβηρία. Η Σοβιετική Ένωση ανέπτυξε πυρηνικά όπλα και βαλλιστικούς πυραύλους. Τελικά, το 1950, η Σοβιετική Ένωση ξεκίνησε προσπάθειες επέκτασης της επιρροής της ξεκινώντας από τη χερσόνησο της Κορέας.

Καθώς αυτές οι εξελίξεις γίνονταν αντιληπτές, το κράτος των ΗΠΑ σταδιακά αντιλαμβάνονταν την ανάγκαιότητα να παίξει τον ρόλο της «γαλακτοφόρου αγε-

λάδας του κόσμου όλου» για όσο χρειαστεί. Στην πραγματικότητα βέβαια δεν επρόκειτο για τον «κόσμο όλο», ούτε καν για τον μισό. Τα κράτη της συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς ήταν ένας δακτύλιος γύρω από τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους της. Η καταπραϊντική δράση του αμερικανικού χρήματος αναίρεσε τον εμπορικό πόλεμο αναμεταξύ τους και οργάνωσε έναν ευρύ χώρο οικονομικής ανάπτυξης. Αυτός ο χώρος φρουρήθηκε από την κυριαρχία του αμερικανικού στόλου στους ωκεανούς. Στα χρόνια μεταξύ του 1944 και του 1950, νέοι θεσμοί και ιδέες ανακαλύφθηκαν για να οργανώσουν αυτόν τον δακτύλιο και στρατιωτικά εκτός από οικονομικά. Το «Δόγμα Τρούμαν», δηλαδή η δημόσια δέσμευση ότι οι ΗΠΑ στο εξής θα παρεμβαίνουν οικονομικά και στρατιωτικά εκτός των συνόρων τους προκειμένου να αποτρέψουν τη Σοβιετική επιρροή, διατυπώθηκε το 1947. Το υποστηρικτικό «σχέδιο Μάρσαλ», δηλαδή η αθρόα αμερικανική χρηματοδότηση των κατεστραμμένων ευρωπαϊκών οικονομιών, από την Ελλάδα μέχρι τη Γαλλία και τη Γερμανία, κανονίστηκε και μπήκε σε εφαρμογή από το 1948. Η «Βορειοατλαντική Συνθήκη», δηλαδή η ιδρυτική συνθήκη του ΝΑΤΟ, υπογράφηκε το 1949 και μπήκε σε εφαρμογή το 1950, όταν ακόμη και το ελληνικό κράτος έστειλε τον στρατό του για να βοηθήσει τον «ελεύθερο κόσμο» στην Κορέα.

Παραπάνω αναρωτηθήκαμε πώς διάολο τα καπιταλιστικά κράτη, ενώ βρίσκονται σε διαρκή πόλεμο εδώ και τέσσερις αιώνες, κατάφεραν τις τελευταίες δεκαετίες να παραστήσουν ότι «τελείωσαν αυτά». Η απάντηση βρίσκεται στην περίοδο μεταξύ του 1945 και του 1990. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα έθνη κράτη οργάνωσαν τον μεταξύ τους εμπορικό πόλεμο με περίπλοκους διεθνείς κανόνες και συστάθηκαν σε δύο σχετικά συμπαγή μπλοκ. Ο διαρκής πόλεμος αναμεταξύ τους διοχετεύθηκε στις χώρες του «δακτυλίου της ανάσχεσης», όπως η Κορέα, το Βιετνάμ και το Αφγανιστάν. Οι ιδεολογίες των δυτικών εξασφάλιζαν ότι οι περιστασιακές πολεμικές εμπλοκές εκεί δεν θεωρούνταν «πραγματικός πόλεμος». Η διαρκής σύγκρουση μεταξύ των επιμέρους εθνών κρατών απαλύθηκε με το αμερικανικό χρήμα, όχι απλά μέσω του «Σχεδίου Μάρσαλ», αλλά μέσω του συνόλου των κανόνων και των «διεθνών θεσμών» που ορίζονταν από τις συμφωνίες του Μπρέτον Γουντς. Μαζί προέκυψε μια ενδιαφέρουσα νέα ιδέα: η οικονομική όψη των στρατιωτικών εξοπλισμών. Η συνθήκη του ΝΑΤΟ και το σχέδιο Μάρσαλ λειτουργούσαν συμπληρωματικά με τη συνθήκη του Μπρέτον Γουντς: για παράδειγμα, η Γερμανία μπορούσε να εξαγει σχετικά απρόσκοπτα τα εμπορεύματα του γερμανικού καπιταλισμού στις ΗΠΑ. Ταυτόχρονα όμως αναγκαζόταν να ασχολείται με την «άμυνα» πολύ λιγότερο από όσο δικαιολογούσε η θέση και η ιστορία της, να εισάγει όπλα από τις ΗΠΑ, να πληρώνει τη συνδρομή της στο ΝΑΤΟ και να υποστηρίζει οικονομικά και δίχως πολλές αντιρρήσεις τις αμερικανικές στρατιωτικές παρεμβάσεις.

Ειδικά η περίοδος μεταξύ του 1945 και του 1970 μπορεί να εννοηθεί ως μια περίοδος πραγματικής «παγκοσμιοποίησης», αν υπήρξε ποτέ τέτοια. Δεκάδες έθνη κράτη είχαν αναίρεσει τον εμπορικό πόλεμο αναμεταξύ τους, είχαν προβεί σε διεθνείς στρατιωτικές και εμπορικές συμφωνίες τις οποίες σεβάστηκαν για πάνω από δύο δεκαετίες, είχαν ανακαλύψει κοινούς εχθρούς και έκαναν ήσυχους πολέμους δίχως κανείς από τους υπηκόους τους να ενοχλείται. Η διαρκής κρίση υπερπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος διοχετεύθηκε στην ευρωπαϊκή ανοικοδόμηση, στην οργάνωση «κοινωνικού κράτους» και στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς που τροφοδοτούσαν τους περιφερειακούς πολέμους.

Ελπίζουμε έπειτα από όλα αυτά να μπορούμε να καταλάβουμε τι ακριβώς εννοεί ο λογογράφος του Ντόναλντ Τραμπ με το μπαράζ «πλουτίσαμε τις ξένες βιομηχανίες - επιχορηγήσαμε τους στρατούς άλλων χωρών - υπερασπιστήκαμε τα σύνορα άλλων εθνών - ξοδέψαμε τρισεκατομμύρια δολάρια πέρα από τους ωκεανούς - κάναμε άλλες χώρες πλούσιες». Ο Ντόναλντ Τραμπ δεν είναι τρελός. Απλά επισημαίνει μια αρχαία καπιταλιστική αλήθεια: ότι οι «διεθνείς σχέσεις» είναι στην πραγματικότητα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος - ότι ο διαρκής εμπορικός πόλεμος είναι η μοναδική αξία λόγου «αλήθεια» για τα «διεθνή οικονομικά». Ο Τραμπ περιδιαβαίνει στα βασικά σημεία της τελευταίας περιόδου «παγκοσμιοποίησης» και επισημαίνει - μάλλον διακριτικά - ότι το ζήτημα είναι ήδη λήξαν. Θα πρέπει τώρα να δούμε με ποιον ακριβώς τρόπο πάθαμε τέτοιο κακό.

Ο θάνατος του Μπρέτον Γουντς, 1968-1990

Τον Αύγουστο του 1971 το κράτος των ΗΠΑ εγκατέλειψε τη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς «μονομερώς», δηλαδή δίχως να ρωτήσει κανέναν. Αυτή η αποχώρηση δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία. Προέκυψε ως αποτέλεσμα της ανόρθωσης του γερμανικού καπιταλισμού και της αναβίωσης του εμπορικού πολέμου από το 1960 και μετά. Πιο συγκεκριμένα, προέκυψε ως συνδυασμός πολλών μορφών

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΑΤΑΝΙΚΑ ΚΟΛΠΑ

Η αξία του νομίσματος είναι το βασικό κρατικό όπλο στον διακρατικό εμπορικό πόλεμο. Η αξία του νομίσματος σε σχέση με τα νομίσματα των ανταγωνιστών είναι ένα μέγεθος που προσδιορίζεται από την κρατική πολιτική και επηρεάζει καθοριστικά τον όγκο των εξαγωγών και των εισαγωγών. Για παράδειγμα: ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας Μάριο Ντράγκι αποφασίζει να τυπώνει ευρώ ασυστόλως και να τα δανείζει στις επιμέρους Εθνικές Κεντρικές Τράπεζες που με τη σειρά τους τα δανείζουν στους εθνικούς καπιταλιστές. Αυτή η διαδικασία, γνωστή ως «ποσοτική χαλάρωση», υποτιμά το ευρώ έναντι του δολαρίου. Το αποτέλεσμα είναι ένα γερμανικό Volkswagen που προηγούμενως εισαγόταν στις ΗΠΑ και κόστιζε 20.000 ευρώ, δηλαδή 25.000 δολάρια, να κοστίζει ακόμη 20.000 ευρώ, μόνο που όταν εισαχθεί στις ΗΠΑ κοστίζει 23.000 δολάρια. Αντίστοιχα, οι αμερικανικές εξαγωγές στη γερμανία γίνονται πιο ακριβές, δηλαδή αγοράζονται λιγότερο.

Φυσικά το κράτος των ΗΠΑ δεν μένει άπραγο. Τυπώνει με τη σειρά του δολάρια και τα μοιράζει στους δικούς του καπιταλιστές για να αναίρεσει την υποτίμηση του ευρώ έναντι του δολαρίου. Και επειδή αυτά τα κόλπα δεν είναι αποκλειστικά νομισματικά, ανακαλύπτει, προφανώς μέσω μεθόδων βιομηχανικής κατασκοπείας, ότι τα Volkswagen «παραβιάζουν την περιβαλλοντική νομοθεσία» και ρίχνει ένα πρόστιμο 10 δισεκατομμυρίων στη Volkswagen για να μάθει να σέβεται (να σέβεται το περιβάλλον).

Ο αναγνώστης θα πρέπει να προσπαθήσει να φανταστεί αυτές τις διαδικασίες να λαμβάνουν χώρα με πολύ λιγότερο θεαματικούς όρους, αλλά με εκατοντάδες κράτη, εκατοντάδες χιλιάδες «περιβαλλοντικούς (και άλλους) κανονισμούς» και δεκάδες εκατομμύρια εταιρείες και καπιταλιστικά εμπορεύματα. Το τελικό αποτέλεσμα είναι οι εργασίες του «Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου», που κάποια στιγμή έπαψε να είναι οργανισμός συντονισμού της «ελευθερίας του παγκόσμιου εμπορίου» και άρχισε να είναι οργανισμός συντονισμού των εμπορικών απαγορεύσεων. Ευτυχώς δηλαδή που όλοι αυτοί έχουν και κομπιούτερ.

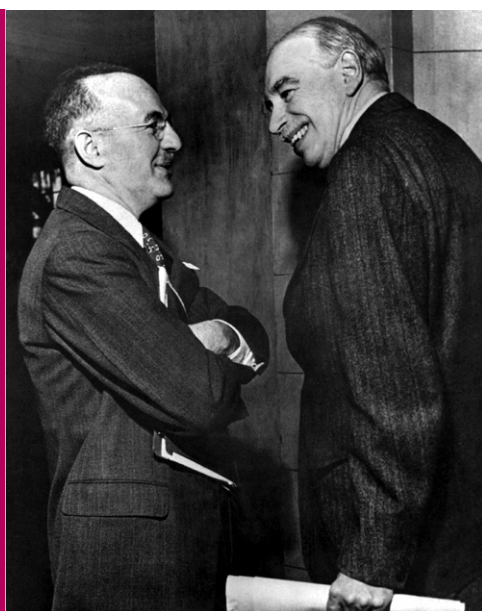
στριμώγματος των «δυτικών» καπιταλιστικών κρατών και της αδυναμίας να ισομερίσουν αυτό το στριμώγμα αναμεταξύ τους. Το εμφανέστερο πρόβλημα ήταν το στρατιωτικό. Προς το τέλος της δεκαετίας του '60, το αμερικανικό κράτος συνειδητοποίησε ότι έχανε τον πόλεμο στο Βιετνάμ και ότι οι «σύμμαχοι» του NATO και του Μπρέτον Γουντς δεν πολυθεωρούσαν ότι το γεγονός ήταν και δική τους δουλειά. Ταυτόχρονα, το αμερικανικό κράτος και μαζί του και άλλα κράτη του Μπρέτον Γουντς, ανακάλυπταν ένα καινούριο είδος προβλήματος που λίγα χρόνια πριν ήταν αδιανόητο: τα «κατώτερα στρώματα», από τους μαύρους των γκέτο μέχρι τους λευκούς εργάτες και τις γυναίκες είχαν επιδοθεί σε οργανισμό πολύμορφης εξεγερτικής δράσης. Αυτή η παγκόσμια εξέγερση δεν θύμιζε σε πολλά την Οκτωβριανή επανάσταση· παρόλ' αυτά δημιουργούσε σοβαρότατα προβλήματα συνοχής σε ευρύτατα πεδία του κοινωνικού, από την οικογενειακή εστία μέχρι την παραγωγική διαδικασία. Στο πεδίο των «διεθνών οικονομικών», το «πρόβλημα» εκφράστηκε ως κατακόρυφη αύ-

ξηση του κόστους εργασίας σε χώρες όπως η Γαλλία και οι ΗΠΑ, συνεπώς κατακόρυφη μείωση της «διεθνούς ανταγωνιστικότητας» του αμερικανικού και του γαλλικού κεφαλαίου.

Το κράτος των ΗΠΑ προσπάθησε να ενεργοποιήσει τις παλιές συμφωνίες του Μπρέτον Γουντς. Πιο συγκεκριμένα, από το 1968 και μετά οι αμερικανοί ιθύνοντες άρχισαν να υποστηρίζουν, ότι ακριβώς υποστηρίζουν και σήμερα: ότι το μάρκο είναι «τεχνητά υποτιμημένο» (γεγονός κανονισμένο από την αρχική συμφωνία του Μπρέτον Γουντς), οπότε θα έπρεπε η γερμανική κυβέρνηση να προβεί σε ανατίμηση. Η γερμανική κυβέρνηση από την άλλη, καμία τέτοια όρεξη δεν είχε. Θρεμμένος με το αμερικανικό χρήμα και την αμερικανική ανοχή από το 1950 και μετά, ο γερμανικός καπιταλισμός είχε αναγεννηθεί από τις στάχτες του. Η Γερμανία είχε γίνει προορισμός μετανάστευσης από όλη την Ευρώπη, οι μετανάστες εργάτες κρατιούνταν στη θέση τους με την αποτελεσματικότητα που μόνο γερμανικά συνδικάτα θα μπορούσαν να επιδείξουν και το κόστος εργασίας ήταν μια χαρά στην υγεία του. Με την αμερικανική ανοχή, το γερμανικό κράτος είχε συστήσει μία «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα», δηλαδή έναν δικό του υποχώρο «ελευθέρου εμπορίου» μέσα στη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς. Τα πράγματα δεν πήγαιναν καθόλου άσχημα για τους Γερμανούς καπιταλιστές, τύπους ούτως ή άλλως διόλου καλοκάγαθους. Τον Νοέμβριο του 1968 ανακοίνωσαν επίσημα ότι αδιαφορούν για τα προβλήματα των ΗΠΑ (κωδικός «δεν υπάρχει περίπτωση ανατίμησης του μάρκου»). Έναν χρόνο αργότερα, τον Δεκέμβριο του 1969, ανακοίνωσαν ότι σκέφτονται να ξεφορτωθούν την αμερικανική κηδεμονία μια και καλή (κωδικός «καλό θα ήταν να αρχίσουν οι χώρες της «Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας» να σκέφτονται την υιοθέτηση ενός κοινού νομίσματος»).¹⁰

Η ανάδυση του γερμανικού κεφαλαίου, η τροφή του από την ευρωπαϊκή μετανάστευση, το χαμηλό κόστος εργασίας, η απόπειρα δημιουργίας ενός «οικονομικού χώρου» όπου τα γερμανικά εμπορεύματα θα απολάμβαναν προνομιακής μεταχείρισης, ο πόλεμος του Βιετνάμ που χανόταν, η εσωτερική αναταραχή στις ΗΠΑ και τη Γαλλία, όλα συνέκλιναν προς μια διαπίστωση μάλλον προφανή: η «παγκοσμιοποίηση» δεν τα πήγαινε και πολύ καλά. Για πολλά θα μπορούσε κανείς να κατηγορήσει το αμερικανικό κράτος, όχι όμως για ελλειπή αντίληψη των «διεθνών σχέσεων». Η μονομερής εγκατάλειψη του Μπρέτον Γουντς, μια κεφαλαϊώδης μεταβολή των συνθηκών που συγκολλούσαν τον «δυτικό κόσμο», συνοδεύτηκε, πρώτον, από μια διπλή «πετρελαϊκή κρίση» που ό,τι και να λέγεται γι' αυτή, στην πραγματικότητα είχε κανονιστεί από το κράτος των ΗΠΑ και τους σαουδάραβες και ισραηλινούς φίλους του, δηλαδή με μοχλό την αμερικανική στρατιωτική κυριαρχία στη Μέση Ανατολή. Δεύτερον, όπως ήταν φυσικό, συνοδεύτηκε από υποτίμηση του δολαρίου έναντι του μάρκου κατά 10%.

Αυτές οι εξελίξεις, που σημάδεψαν την δεκαετία του '70, είχαν διπλούς αποδέκτες, στο εσωτερικό και το εξωτερικό των ΗΠΑ. Στο εσωτερικό ο αποδέκτης ήταν η εργατική τάξη που είδε τους μισθούς της να μειώνονται κατακόρυφα μαζί με αύξηση της αστυνομικής καταστολής. Στο εξωτερικό ο αποδέκτης ήταν η Γερμανία, που όχι μόνο είδε το μάρκο να ανατιμάται έναντι του δολαρίου και τις γερμανικές εξαγωγές να ασημαίνουν, αλλά και την τιμή της ενέργειας να εκτοξεύεται λόγω «πετρελαϊκής κρίσης» με τις αντίστοιχες επιπτώσεις για τον ενεργοβόρο γερμανικό καπιταλισμό. Το κράτος των ΗΠΑ θύμιζε στη σύμμαχο Γερμανία την πραγματική σημασία της πεθαμένης πλέον συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς: όχι μια «οικονομική» συνθήκη, αλλά μια στρατιωτικοπολιτική συνθήκη, βασισμένη στην κυριαρχία του αμερικανικού στόλου στους παγκόσμιους ωκεανούς. Αν αυτός ο στόλος επέλεγε η τιμή του πετρελαίου να τριπλασιαστεί, θα τριπλασιαζόταν· η διαφορά είναι ότι το κράτος των ΗΠΑ παρήγαγε δικό του πετρέλαιο, άρα η αύξηση της τιμής του πετρελαίου λειτουργούσε ως αντλία χρήματος προς το αμερικανικό κεφάλαιο. Το γερμανικό κράτος, όπως και το Ιαπωνικό, αντιθέτως, χρειαζόταν εισαγωγή πετρελαίου· η αύξηση της τιμής της ενέργειας λειτουργούσε ως αντλία χρήματος από το εσωτερικό της Γερμανίας.¹¹

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΟΥ ΜΠΡΕΤΟΝ ΓΟΥΝΤΣ, ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΤΟΥ 1944

Οι επικεφαλής της αμερικανικής και της βρετανικής αντιπροσωπίας στις διαπραγματεύσεις του Μπρέτον Γουντς. Δεξιά ο Τζον Μείναντ Κέινς, εκπρόσωπος της Βρετανίας. Αριστερά ο Χάρυ Ντέξτερ Ουάιτ, εκπρόσωπος των ΗΠΑ. Οι διαπραγματεύσεις γίνονταν στη γλώσσα των οικονομικών. Οι στιγμές όπου έπρεπε, εκτός από την «οικονομική θεωρία», να ληφθούν υπ' όψη και οι πραγματικοί στρατιωτικοί συσχετισμοί όπως είχαν διαμορφωθεί έπειτα από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρξαν εξόχως έντονες. Σε τέτοιες στιγμές, ο Ουάιτ απευθυνόταν στον Κέινς με τη φράση «η Σεβάσμια Βασιλική Εξοχότης Σας»· κρίνοντας από το ύφος, είναι πιθανόν η φωτό να απεικονίζει μία τέτοια στιγμή.

Προφανώς η αμερικανική πλακίτσα δεν αφορούσε τόσο τον ίδιο τον αριστοκράτη Κέινς όσο την ξεπεσμένη αυτοκρατορία που ο Κέινς αντιπροσώπευε. Αυτό βέβαια δεν εμπόδιζε τον Κέινς να χάσει κάποια χρόνια από τη ζωή του κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Ο Κέινς πέθανε το 1946. Η θεωρία του βρισκόταν στη βάση της συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς. Και όμως έως σήμερα θεωρείται πως εκείνη η θεωρία αφορούσε τα «εσωτερικά» και όχι τα «διεθνή» οικονομικά.

Φυσικά ο ρωσικός μπαμπούλας, κολλητά στα σύνορα της Γερμανίας, ως παραγωγός ενέργειας, επίσης ενισχυόταν από τις εξελίξεις στο εσωτερικό του διόλου ενιαίου «δυτικού κόσμου». Αλλά αυτή η ενίσχυση πολύ περισσότερο χρησίμευε για να τρομάξουν οι Γερμανοί παρά για να ανησυχήσουν οι Αμερικάνοι.

Εν πάσει περιπτώσει, λίγο εξαιτίας του γενικού μαθήματος της «πετρελαϊκής κρίσης» και πολύ εξαιτίας του ρωσικού μπαμπούλα, οι Γερμανοί έκαναν την ανάγκη φιλοτιμία και συμμορφώθηκαν μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η δεκαετία του '80 πέρασε με τις τιμές του πετρελαίου να έχουν εκτοξευθεί έπειτα από δύο διαδοχικές «πετρελαϊκές κρίσεις», με τις νομισματικές ισοτιμίες να έχουν απελευθερωθεί αλλά όχι να κυμαίνονται όπως λάχει, και με το κράτος των ΗΠΑ να εγκαθιστά ελεύθερα πυρηνικά όπλα στην Ευρώπη. Το Μπρέτον Γουντς είχε εγκαταλειφθεί ως επίσημη συνθήκη και λειτουργούσε πλέον ως άτυπη συμφωνία.

Τελικά, το 1990, η Σοβιετική Ένωση και οι δορυφόροι της κατέρρευσαν. Το τέλος του μεγάλου μπαμπούλα σήμανε και το τέλος της «παγκοσμιοποίησης». Στη μυστικιστική γλώσσα των ειδικών, η διαδικασία περιγράφηκε ως «η ανάδυση ενός πολυπολικού κόσμου». Κάπως σαν να έχουν ανοίξει οι πύλες της κολάσεως, να βγαίνουν τέρατα με πλοκάμια και το όλο πράγμα να ονομάζεται «σημαντικές μεταβολές στη σύνθεση του οικοσυστήματος».

Ο θάνατος της «παγκοσμιοποίησης», 1990-2017

Σε προηγούμενες γραπτές περιπέτειες υποκινούμενες από την ανάγκη να μάθουμε κάτι από αυτά για τα οποία δεν ξέρουμε τι μας γίνεται, έχουμε παρομοιάσει τη δεκαετία του '90 με αυλή των θαυμάτων.¹² Καθώς τα χρόνια περνούν, βρίσκουμε τον χαρακτηρισμό όλο και πιο ικανοποιητικό. Από το 1990 και μετά, οι γενικές διακρατικές συνεννοήσεις του Ψυχρού Πολέμου άρχισαν να καταρρέουν. Στη θέση τους αναδόθηκαν επιμέρους διακρατικές εμπορικές συνθήκες, καθεμιά από τις οποίες χρησίμευε ως επιμέρους οχύρωση ενάντια στους ανταγωνιστές. Η συνθήκη του Μάαστριχτ, που υπογράφηκε το 1992 ήταν μια τέτοια συνθήκη μεταξύ της μόλις επανενωμένης Γερμανίας και των «εταίρων» της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Καθώς ο ενιαίος πλέον γερμανικός καπιταλισμός όδευε προς τη δημιουργία ενός ενιαίου χώρου όπου τα εμπορεύματα των ανταγωνιστών δεν θα μπορούσαν να εισέλθουν, το κράτος των ΗΠΑ επιδόθηκε με τη σειρά του στην υπογραφή πληθώρας διμερών και πολυμερών εμπορικών συνθηκών, γνωστότερη από τις οποίες είναι η συμφωνία NAFTA που υπογράφηκε το 1994 μεταξύ Μεξικού, ΗΠΑ και Καναδά. Ταυτόχρονα, η στρατιωτική κινητοποίηση που τα τελευταία δέκα χρόνια έχει οδηγήσει στη διάλυση της Μέσης Ανατολής, ξεκινούσε με τον βομβαρδισμό του Ιράκ και τη ρωσική, γερμανική και αμερικανική εμπλοκή στον Γιουγκοσλαβικό εμφύλιο.

Όπως καταλαβαίνουμε από όσα προηγήθηκαν, οι διμερείς και πολυμερείς συνθήκες που άρχισαν να συνάπτονται από το 1990 και μετά, στην πραγματικότητα ήταν η αποσύνθεση του συστήματος διακρατικών συνεννοήσεων που είχε συνοδεύσει τη διεξαγωγή του ψυχρού πολέμου. Ο διπολικός κόσμος είχε καταρρεύσει. Μεγάλα και μικρά έθνη κράτη αναζητούσαν το καθένα την κατασκευή ενός δικού του «αποκλειστικού» οικονομικού και εμπορικού χώρου στον πλανήτη. Το «θαύμα» στην όλη υπόθεση, ήταν βέβαια ότι αυτές ακριβώς οι εξελίξεις διάλυσης ενός προηγούμενου συστήματος καπιταλιστικής εμπόλεμης συνεννόησης έγιναν αντιληπτές ως «ανάδυση της παγκοσμιοποίησης».

Όπως συμβαίνει συνήθως με αυτά τα πράγματα, η όλη υπόθεση ισορροπούσε χαριτωμένα μεταξύ τραγωδίας και φάρσας. Στην πραγματικότητα κανείς δεν γνώριζε τι ήταν η «παγκοσμιοποίηση». Ήταν παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου; Παγκοσμιοποίηση του «συστήματος»; Παγκοσμιοποίηση της μαλακίας; Άγνωστο - ό,τι κι αν ήταν πάντως, η «παγκοσμιοποίηση» έπρεπε να αναχαιτιστεί με νύχια και με δόντια γιατί, για να χρησιμοποιήσουμε την αντιεξουσιαστική διατύπωση, «η εθνοκρατική κυριαρχία» ήταν έτοιμη να αντικατασταθεί από «την εξουσία των διεθνών οργανισμών» και αυτό δεν μπορούσε να γίνει ανεκτό,

πιθανότατα σε μια λογική «παπούτσι απ' τον τόπο σου». Εν τω μεταξύ, οι «διεθνείς οργανισμοί» ήταν οι ίδιοι που, όπως είδαμε, λειτουργούσαν μια χαρά από το 1944 δίχως να γνωρίζει κανείς τι ακριβώς έκαναν, μαζί με τους καινούριους: το ΔΝΤ, η ΕΚΤ, «το Μάαστριχτ», η «συμφωνία GATT», η NAFTA, η ΕΕ, ο «ΠΟΕ», παλιοί και καινούριοι μπαμπούλες μπήκαν στο μπλέντερ, συνήθως με τα αρχικά τους, δίχως κανείς να εξηγεί περί τίνος ακριβώς επρόκειτο. Ο πολτός που προέκυψε προσέλκυε απαράλλακτα τη φρίκη, την οργή και την αδιάλλακτη αντίθεση του (βάλτε έναν προσδιορισμό στις παύλες) _____ κινήματος.

Ο τρόπος με τον οποίο η ανάδυση του έθνους κράτους από το 1990 και μετά έγινε αντιληπτή ως το ακριβές της αντίθετο, θα διασκεδάσει απίστευτα όποιον αναλάβει να την περιγράψει λεπτομερώς. Το γεγονός πάντως είναι ότι αυτή η διαδικασία ανάδυσης του έθνους κράτους οδήγησε τελικά στον σημερινό κόσμο. Ο Ντόναλντ Τραμπ δεν κάνει άλλο από το να περιγράφει αυτό τον κόσμο ως έχει από τη σκοπιά του αμερικανικού κεφαλαίου.

Ο Ντόναλντ Τραμπ δεν είναι τρελός

Ειδικά από την κρίση του 2008 και μετά, ο διεθνής εμπορικός πόλεμος έχει παροξυνθεί. Οι δηλώσεις που τόσο εντύπωση έκαναν όταν βγήκαν από το στόμα του Ντόναλντ Τραμπ διαδέχονται η μία την άλλη εδώ και χρόνια με τρόπο σχεδόν φυσικό. «Όταν είναι αναγκαίο και οι εργαζόμενοι ή οι επιχειρήσεις μας υφίστανται μη δίκαιη μεταχείριση, θα αναλαμβάνω δράση», δήλωνε ο καλός πρόεδρος Ομπάμα το 2012, λίγο πριν προσφύγει στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου κατά της «άδικης τιμολόγησης» των «σπάνιων γαιών» από την Κίνα. Λίγο πριν είχε αποφασίσει «να επιβάλλει δασμούς 45-195% στις εισαγόμενες από την Κίνα μεταλλικές ρόδες με το επιχείρημα ότι επιδοτούνται παράνομα από το Πεκίνο».¹³

Από το 1990 και μετά, τα έθνη κράτη ανακάλυψαν όλα μαζί τρόπους να διεξάγουν τον αναμεταξύ τους εμπορικό πόλεμο με πρόσχημα το «περιβάλλον», την καταγγελία των «παράνομων επιδοτήσεων» (όταν τις έκαναν άλλοι), και φυσικά τον χειρισμό των νομισματικών ισοτιμιών. Αυτοί οι τρόποι ομαδοποιούνται σε μεγάλες οικογένειες: «το φαινόμενο του θερμοκηπίου», είναι στην πραγματικότητα το ζήτημα του είδους της χρησιμοποιούμενης ενέργειας και των μεταφορικών τεχνολογιών. «Τα μεταλλαγμένα», είναι στην πραγματικότητα το ζήτημα της προστασίας της καπιταλιστικής αγροτικής παραγωγής. Το ζήτημα του «ποσοστού του ΑΕΠ των κρατών του NATO που κατευθύνεται στην άμυνα», που το Καλοκαίρι που μας πέρασε κωδικοποιήθηκε από τον πρόεδρο Ομπάμα ως καταδίκη των «κρατών τζαμπατζήδων», είναι, εκτός των άλλων, ζήτημα εξισορρόπησης του εμπορικού ισοζυγίου του βασικού πωλητή των όπλων, δηλαδή των ΗΠΑ. Οι «διεθνείς συμφωνίες» τύπου NAFTA, Μάαστριχτ, «ζώνη του Ευρώ», «TRP» και πάει λέγοντας είναι στην πραγματικότητα εθνικές προσπάθειες σύστασης προστατευμένων εμπορικών ζωνών: όχι «παγκοσμιοποίηση», αλλά η σταδιακή κατάρρευση μιας προηγούμενης γενικής συνεννόησης και η μετάβαση σε μια κατάσταση παγκόσμιου εμπορικού πολέμου όλων εναντίον όλων.

Από αυτή τη σκοπιά διάφορα πρόσφατα γεγονότα αποκτούν καινούριο νόημα: κατά τη διάρκεια της «ηρωικής διαπραγμάτευσης» του 2015, οι κακοί ευρωπαίοι ζητούσαν από το ελληνικό κράτος μείωση των στρατιωτικών δαπανών. Το ελληνικό κράτος, που καμία όρεξη δεν έχει να κάνει τέτοιο πράγμα, γιατί γνωρίζει ότι στο μέλλον τα όπλα πολύ πιθανόν να χρειαστούν, υπολόγιζε ότι αυτή η αντιαμερικανική κίνηση θα έβρισκε αντίθετες τις ΗΠΑ και επιχειρηματολογούσε με όρους «κανονισμών του NATO» - σήμερα, οι ελληνικές στρατιωτικές δαπάνες με κάποιον τρόπο παραμένουν ακόμη εκεί που ήταν και το ελληνικό κράτος «σκέφτεται» την αγορά νέων αεροπλάνων, προφανώς από τις ΗΠΑ, προφανώς υπό όρους. Η Κίνα είναι ο μεγαλύτερος κάτοχος αμερικανικού χρέους στον πλανήτη γιατί χρησιμοποιεί συστηματικά το εμπορικό της πλεόνασμα για να αγοράσει τεράστιες ποσότητες δολαρίων, ανατιμώντας έτσι το δολάριο έναντι του δικού της νομίσματος (αυτό εννοούν ο Ντόναλντ Τραμπ και

πριν από αυτόν ο Ομπάμα όταν ψέλνουν μονότονα «το γιουάν είναι τεχνητά υποτιμημένο»). Οι κεντρικές τράπεζες της Ευρώπης, της Ιαπωνίας και των ΗΠΑ τυπώνουν χρήμα και το δανείζουν με χαμηλά επιτόκια στους καπιταλιστές τους σε μια προσπάθεια υποτίμησης του νομίσματός τους σε σχέση με όλα τα υπόλοιπα (στην ευρωπαϊκή εκδοχή, πρόκειται για την «ποσοτική χαλάρωση» στην οποία τόσο διακαώς επιθυμεί να συμμετάσχει το ελληνικό κράτος). Και όλοι μαζί επιβάλλουν χιλιάδες εμπορικές απαγορεύσεις και ετοιμάζονται να κατασκευάσουν «δημόσια έργα», να διοχετεύσουν δηλαδή το πλεονάζον χρήμα σε προσπάθειες τόνωσης της «εσωτερικής αγοράς».¹⁴

Όλοι αυτοί γνωρίζουν μια χαρά το διακύβευμα που υπονοείται από τις δηλώσεις του Ντόναλντ Τραμπ. Για να το πούμε σχηματικά, ο Τραμπ λέει «οι Μεξικάνοι να πληρώσουν για το τείχος» και στην πραγματικότητα εννοεί την επιβολή δασμών στις μεξικανικές εξαγωγές προς τις ΗΠΑ.¹⁵ Για να το πούμε γενικά, το κράτος των ΗΠΑ επισημαίνει απειλητικά τη μακρόχρονη σταδιακή εγκατάλειψη του ρόλου που, τυπικά ή άτυπα, με αλλαγές και διαβαθμίσεις, παίζει από το 1945 και μετά, στην πορεία αναζητά καλύτερες διευθετήσεις των σχέσεων με τους «εταίρους του».

Οι απαντήσεις που έλαβε ο Τραμπ ήταν όλες απολύτως εντός θέματος, όπου το θέμα είναι η καπιταλιστική πλανητική κυριαρχία. Ο αντικαγκελάριος Ζίγκμαρ Γκάμπριελ, για παράδειγμα, έσπευσε να δηλώσει ότι «το Βερολίνο είναι έτοιμο να καλύψει το κενό που θα αφήσει η Ουάσιγκτον εφόσον επέλθει η απομονωτική πορεία που διακηρύσσει ο Τραμπ».¹⁶ Για αρχή, η Γερμανία σκέφτεται να ενισχύσει την αντιαεροπορική της άμυνα με γερμανικό και όχι με αμερικανικό σύστημα και (παριστάνει ότι) ετοιμάζει συμφωνία ελεύθερου εμπορίου με την Κίνα.¹⁷ Παρομοίως, ο πρωθυπουργός της Αυστραλίας Μάλκολμ Τέρνμπουλ θα έβλεπε «με καλό μάτι να ενταχθεί στη ζώνη ελεύθερου εμπορίου του Ειρηνικού η Κίνα από τη στιγμή που η Αμερική του Τραμπ αποφάσισε να αποσυρθεί».¹⁸ Είναι γι' αυτό και όχι για τους «μετανάστες», που ο Ντόναλντ έκλεισε το τηλέφωνο στα μούτρα του Αυστραλού αδελφού και κατόπιν έκανε τον κόπο να μας ενημερώσει πώς πήγε η κουβέντα. Η Κίνα έσπευσε να διευκρινίσει ότι δεν έχει κανένα πρόβλημα με το φαινόμενο του θερμοκηπίου, αντιθέτως έχει κάνει τεράστιες προόδους στο θέμα της «πράσινης ενέργειας».¹⁹ Αν άλλωστε «χρειαστεί να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο, αφού εκείνοι που προπορεύονταν οπισθοχωρούν και παραχωρούν τη θέση τους, η Κίνα θα αναλάβει τις ευθύνες της».²⁰

«Λόγια», θα πει κανείς. Πράγματι, λόγια. Πίσω από τα λόγια όμως, διακρίνεται η πραγματικότητα. Δεν είναι μια πραγματικότητα «παγκοσμιοποίησης», «ειρηνικής εκμετάλλευσης του κόσμου», «αλληλοδιαπλεκόμενων καπιταλιστικών συμφερόντων που επιβάλλουν την ειρηνική διαπραγμάτευση των διαφορών». Πάνε δεκαετίες που αυτές οι ιδέες μας άφησαν χρόνους. Η «παγκοσμιοποίηση», αν υπήρξε ποτέ τέτοιο πράγμα, ήταν μια συνθήκη διεθνούς συνεννόησης που κράτησε μέχρι το 1990. Ήταν μια συνθήκη εμπόλεμη, αλλά είχε τον τρόπο να διοχετεύει τον εμπόλεμο χαρακτήρα της στην «περιφέρεια». Η νέα συνθήκη, ένας «πολυπολικός κόσμος» σε διαρκή εμπορικό πόλεμο όλων εναντίον όλων, κατασκευάζεται εδώ και δυόμισι δεκαετίες. Και όπως συνηθίζεται με αυτά τα πράγματα, δεν αποτελείται μόνο από «εμπορικές» συμφωνίες και συζητήσεις. Ταυτόχρονα περιλαμβάνει στρατιωτικές εκστρατείες και υπολογισμούς που ήδη εξελίσσονται από τα σύνορα της «ενωμένης Ευρώπης» (τα Βαλκάνια, τις χώρες της Βαλτικής και την Ουκρανία) μέχρι τα σύνορα της Κίνας (το Αφγανιστάν και το Πακιστάν). Ο Παγκόσμιος Πόλεμος έχει αρχίσει και όπως επεσήμανε πρόσφατα και ο Νίκος Κοτζιάς, τα νομίσματα, οι δασμοί και το «διεθνές δίκαιο» δεν είναι τα μοναδικά χρησιμοποιούμενα εργαλεία.

Κατά τα άλλα, ας μην ανησυχούμε: ο Ντόναλντ Τραμπ δεν είναι τρελός. Είναι κάποιος που νομίζει πως είναι ο κατάλληλος άνθρωπος για να εκφράσει την ένοπλη ανάδυση του έθνους κράτους. Το κατά πόσο νομίζει σωστά, θα το πει η ιστορία. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η «πραγματική» προσωπικότητα τέτοιων ανθρώπων πάντοτε παραμορφώνεται μέχρι αορατότητας από το ασήκωτο βαρυντικό πεδίο των γενικών συμφερόντων που αναλαμβάνουν να εκφράσουν.

Τελικά μένουν στην ιστορία ως ιδιοφυείς, ως τρελλοί ή ως ηλίθιοι, αναλόγως της τελικής έκβασης των παγκόσμιων ανταγωνισμών. Ο Μπενίτο Μουσολίνι, ο Αδόλφος Χίτλερ και ο Ουίνστον Τσόρτσιλ ήταν τέτοιοι άνθρωποι. Ο Τσόρτσιλ πήρε για τους κόπους του ένα Νόμπελ λογοτεχνίας. Ο Μουσολίνι πήρε δυο οργάνες σκονιά. Ο Χίτλερ μια σφαίρα μέσα στο μπουκνερ. Διέφεραν μεταξύ τους πολύ λιγότερο από όσο υπονοεί η τόσο διαφορετική τους κατάληξη.

1. «Επεισοδιακή Πρεμιέρα για τον Τραμπ», *Καθημερινή*, 24/1/2017.
2. «Donald Trump's Inaugural Address: Full Text as Prepared for Delivery», *Washington Post*, 20/1/2017.
3. Στην επόμενη ενότητα επανερχόμαστε σε θέματα που μας έχουν απασχολήσει ξανά. Σχετικά δες «Μερκαντισμός, 16ος Αιώνας και Άλλοι Ξεπερασμένοι Αρχαϊσμοί», *Antifa #35*, 3/2013. Επίσης «Η Χοντροκέφαλη Κυρία Μέρκελ στις Πορτοκαλί Σελίδες», *Antifa #44*, 12/2014. Γενικά antifascista.net > Θεματικός Χάρτης > Καπιταλιστική Κρίση.
4. Τα αποσπάσματα του βιβλίου του 1549 είναι από το Isaak Ilych Rubin, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Κριτική, 1994, σελ. 58-64.
5. Στο ίδιο.
6. Για τη λειτουργία της νομισματικής υποτίμησης στο διακρατικό εμπόριο, μπορεί να δει κανείς το σχετικό sidebar
7. Όλα αυτά αναφέρονται στο Robert Pollard, 'Economic Security and the Origins of the Cold War: Bretton Woods, the Marshall Plan and American Rearmament, 1944-50', *Diplomatic History*, Vol. 9, No. 3, 1985, σελ. 272.
8. Ο ειδικός που εντοπίζει το αίνιγμα λέγεται Barry Eichengreen. Το απόσπασμα είναι από το Filippo Cesarano, *Monetary Theory and Bretton Woods*, Cambridge University Press, 2006, σελ. 3.
9. Filippo Cesarano, *Monetary Theory and Bretton Woods...*, σελ. 161.
10. Η κατάρρευση της συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς περιγράφεται στο William Glenn Gray, 'Floating the System: Germany, the United States, and the Breakdown of Bretton Woods, 1969-1973', *Diplomatic History*, Vol. 31, No. 2, Απρίλιος 2007. Επίσης στο William Glenn Gray, "'Number One in Europe": The Startling Emergence of the Deutsche Mark, 1968-1969', *Central European History*, Vol. 39, No. 1, Μάρτιος 2006.
11. Για το πετρέλαιο και τον ρόλο του στις «διεθνείς σχέσεις» έχουμε γράψει κάποιες φορές, δες «Ο Τζωρτζ Καφέντζις στη Μέση Ανατολή», *Antifa #30*, 4/2012. επίσης «Τα Περίττωμα του Διαβόλου, η Τιμή τους και ο Ρόλος τους στη Σύγχρονη Πλανητική Σύγκρουση», *Antifa #45*, 3/2015. τέλος «Γιατί τα Πάσης Φύσεως Κοιτάσματα βρίσκονται Δίπλα σε Πάσης Φύσεως Σύνορα», *Antifa #48*, 10/2015.
12. *Autonome Antifa, Η Στρατηγική της Ανατολικής Μεσογείου... ή Αλλιώς η Συμμετοχή του Ελληνικού Κράτους στον Παγκόσμιο Πόλεμο*, 2015.
13. «Σε Πλήρη Εξέλιξη οι Εμπορικοί Πόλεμοι των Υπερδυνάμεων», *Ημερησία*, 23/3/2012.
14. Από τον Νοέμβριο του 2008 και μετά, τουλάχιστον 1066 διαφορετικά «μέτρα» επιβαρυντικά των εισαγωγών έχουν επιβληθεί μόνο στις ΗΠΑ. Δες Keith Bradser, «Ο Τραμπ Ξανασχεδιάζει τον Χάρτη των Εμπορικών Συναλλαγών των ΗΠΑ», *New York Times/Καθημερινή*, 11/3/2017.
15. Για να χτιστεί λέει το τείχος, αρκεί η επιβολή δασμών 20% στις μεξικανικές εξαγωγές. Δες «Ο Νιέτο Ακύρωσε την Επίσκεψή του στην Ουάσιγκτον», *Καθημερινή*, 27/1/2017.
16. «Η Διεθνής Υποδοχή της Ομιλίας του Πλανητάρχη Τραμπ», *Καθημερινή*, 24/1/2017.
17. «Προτεραιότητα η αντιαεροπορική άμυνα Βερολίνου», *Καθημερινή*, 25/1/2017. «Διχάζει τις Αμερικανικές Εταιρείες η Επιβολή Δασμών στα Εισαγόμενα», *Καθημερινή*, 27/1/2017.
18. «Νέες Κινήσεις Ριζικής Στροφής των ΗΠΑ», *Καθημερινή*, 25/1/2017.
19. «Θα ανατείλει το άστρο της Κίνας», *Καθημερινή*, 24/1/2017.
20. «Επεισοδιακή Πρεμιέρα για τον Τραμπ», *Καθημερινή*, 24/1/2017.